

irányul, addig a keresztény »világnézet« egyáltalán nem szemlélet, hanem remény és a láthatatlanba vetett hit dolga.” (217.) Kétségtelen, hogy Löwith – híven igazodva a hit ZSIDÓ LEVÉL-béli definíciójához – a „hit dolgait” szigorúan elválasztja a „filozófia dolgaitól”, csakhogy ki állítaná azt, hogy a „világ klasszikus szemlélete” – amely a láthatókra irányul – ugyanaz, mint például az úgynevezett „lön természetfilozófusok” vagy az eleaták szemlélete?

De ha már így áll a helyzet, akkor föl kell tennünk azt a kérdést is, hogy a VILÁGTÖRTÉNELEM ÉS ÜDVTÖRTÉNET szerzője számára a bibliai üdvtörténeten alapuló történelemteológia, illetve történetfilozófia világa vajon mennyiben igenelt, illetve elutasított „mindenség”? Minden jel arra vall, hogy Löwith szemében – ellentétben például AZ ÖRÖK VISZATÉRÉS MÍTOSZA szerzőjének, Eliadénak az álláspontjával, aki úgy vélekedik, hogy a BIBLIA üdvtörténet-felfogása kifejezetten szegényes a(z örök) visszatérés elmélet különféle variációihoz képest – az európai történetfilozófiai gondolkodás faggatása során feltáruló világ arculata a „leghivebb képmás”, még ha nem mindenben rokonszenves is. A magyar fordítás alapjául szolgáló német verzió 1952-ben Heidelbergben kélt előszava így fogalmaz: „Történelmi gondolkodásunk történelmi ábrázolásával voltaképp egy tíz éve fölött kérdésre szerettünk volna választ találni: »vajon a történelem léte és értelme önmagából adódik-e, s ha nem, akkor miből?« (VON HEGEL ZU NIETZSCHE. ELŐSZÓ.) Történetfilozófiai gondolkodásunk teológiai értelmének feltárása végül túlvetett minden pusztán történelmi gondolkodáson.” (37.)

Nyilvánvaló, hogy Löwith nagy hatású művének igazi aktualitása éppen ebben az utolsó mondatban rejlik: a történetfilozófia beható analízisa „túlvet minden pusztán történelmi gondolkodáson”. Így lehetséges, hogy az elmúlt évtizedek – a II. világháború sokkjától egyre inkább eltávolodó – történetfilozófiai gondolkodásának arculatát, részben legalábbis, Karl Löwith magyarul most megjelent könyve határozza meg. Az a mű, amely a látható történelmi folyamatok mögöttesében – Szent Ágostontól fogva – egy olyasfajta „láthatatlan” szellemi konstellációt próbál meg feltérképezni, amelyet merőben paradox módon *historia aeternának*, örök történelemnek lehetne nevezni. S ha konzekvensen

próbáljuk továbbgondolni Löwith érveit, akkor a *historia aeterna* annak a birodalomnak a „történelme”, ahol „a keresztények nem történelmi népe” lakozik.

Rugási Gyula

JAN KOTT: ISTENEVŐK

Vázlatok a görög tragédiáról

Fordította Fejér Irén

Európa, 1998. 406 oldal, 1600 Ft

A lengyel tudóst népszerű Shakespeare-könyve révén jól ismeri a magyar olvasóközönség. Talán részben emiatt is remélt az Európa Könyvkiadó bestsellert az egyébként kissé megkésett publikációtól (az angol nyelvű változat több mint egy évtizede volt sikerkönyv), továbbá mert nagyon is illik abba a kultúrtörténeti, vallásbölcséleti és irodalomtudományi trendbe, mely a magyar könyvpiacon jelenleg uralja: Mircea Eliade vallástudományi munkáitól kezdve a jungi archetipikus mélylélektanon át az „eretnek” katolikus Northrop Frye mitikus szimbólumokon alapuló irodalomelméleti bölcséletéig. Ötvözdik ebben a (szerencsétlenségére „csak”) a görög tragédiáról szóló könyvben minden, ami *gut und teuer*, amire a feltételezett századvégi olvasó harap: a történelemnek és a hatalom mechanizmusának shakespeare-i víziójú brutalitása, a létezés nietzschei ihletésű abszurditása, az archaikus, a rituális iránti modern nosztalgia és az ezzel járó „kezdeti világtapasztalat” mágikus megidézése, az emberi lélek freudi mélységei stb. Az összekötő kapocs pedig, ha egyáltalán van ilyen, egy sajátos pántragizmus lehet, amibe a hindu öregasszony pakisztáni háborús emléke éppúgy beletartozik, mint Søren Kierkegaard Ábrahámja (sic!), aki „a tragédiák világában öl” (13.), ha persze oda áttehető volna. Egy ilyen csúsztatás azonban korántsem okoz a szerzőnek problémát, hiszen munkájának egyik alaptézise szerint a tragikus hős is „áldozati bárány”, mely – Eliade nyomán – „a mediáció jele és alakja” (15.). Vagyis közvetít ég és föld között. Arra persze még a könyv végén sem

kapunk választ, hogy ha ez így van, ha a hős a halálával összekapcsolta a szétszakított kozmoszt, miért is beszélünk egyáltalán tragédiáról? Ha pedig a mediáció meghiúsul, akkor mi köze van annak a hagyományos értelemben vett áldozati bárányéhoz? Aki azonban Kott könyvét ilyesféle és hasonló kérdésekkel boncolgatni akarja, az jobban teszi, ha el sem olvassa. Intuitív befogadóknak készült, akik a következő oldalon rögvést elfelejtik, amit az előző oldalon olvastak, nehogy zavarba jöjjenek.

Kott hét görög drámára összpontosítja figyelmét: Aiskhylostól csak a PROMÉTHEUS-t mint a „*kozmosz emberi dráma*” alappéldáját választja, majd Sophoklés AIAS-a és PHILOKTÉTÉS-e elsősorban mint politikai dráma válik érdekessé, a TRAKHISI NŐK pedig Euripidés ŐRJÖNGŐ HÉRAKLÉS-ével együtt válik a könyv gerincét alkotó – a mediáció kudarcát bemutató – Héraklés-ciklus egyik fő szövegévé, hogy azután Euripidés két remekműve, az ALKÉSTIS és a BAKKHÁNSNŐK zárja a sort. Mint már ez a felsorolás is implicit módon jelzi: a könyv keretes szerkezetű: *ember és isten tragikus agóniáját* tekinti olyan foglalatnak, melyen belül a hatalomvágy, az örület, a szenvedély és a féltékenység drámái lejátsszódnak. E koncepció kialakításában – Eliade mellett – a könyv megírása idején még népszerű és ünnepeelt színházi hagyomány, Artaud és Grotowski rituális, kegyetlen színháza befolyásolta, mely felől tekintve a görög tragédia mintegy a „fizikális”-ra redukálódik, „vértanúnak” és „profanizálónak” – a tragikus hős e két válfajának – olyan kegyetlen játékára, amelyben a puszta, elemi szenvedésen túl minden irracionális, felfoghatatlan, illetve ami nem az, az már a saját céljait megvalósító történelem önigazoló apologetikája. Minden, ami intellektuális, amit hagyományosan e művekben a görög filozófiai gondolkodás méltó költői párjának érzékeltünk, nivellálódik, illetve feloldódik az értelmetlenség deklarált kozmikus pátoszában, másrészt egy olyan értelmezői szinkretizmusban, mely kaotikusan mindent magába olvaszt, egy – egyébként impozáns – műveltség minden egymást kizáró elemét, Marx, Goethe, Freud, Heidegger, Nietzsche, Kierkegaard, Camus vagy a középkori misztériumjátékok világához visszakanyarodó katolikus bölceletet, illetve a vallástudo-

mány területéről olyan eltérő iskolák, mint a rituális, a strukturalista vagy a Kerényi nevével is fémjelzett fenomenológiai iskola eredményeit. Így válik azután a szerző fő módszerévé az analógiák – szinte futószalagon történő – gyártása, melynek során a BAKKHÁNSNŐK Pentheusának sorsát a bibliai Izsákéhoz (256.) vagy éppenséggel Krisztuséhoz hasonlítja (innen ered a mű címe: ISTENEVŐK), az aiskhylosi Prométhéus – a marxi utóéletre hivatkozva – „*vak reményű*” „*szent Proletariátus*”-hoz (51.), a sophoklési Aias *ostoba* figuráját pedig – egy olcsó poénnal – „*modern mítoszhoz*”, az Ajax sűrölőszerhez (94.)! Az abszurd világában persze minden lehetséges, sőt minden eklekticizmus is homogenizálódik, még az ilyesféle analógiák is.

A túlzó általánosítások, a felületes analógiák és az erőltetett koncepció okozta csatlósítások közepette a könyv üdítő részletei kár-pótolhatják az olvasót – amelyek alig vagy éppenséggel egyáltalán nem kapcsolódnak az alapkoncepcióhoz. Például a humoros, ironikus, tragikomikus, vagyis annyira emberi ALKÉSTIS értelmezése. Kott rehabilitálja az általában gyávának, jellemtelennek tekintett – ám voltaképpen csak nagyon is hétköznapi – Admétost, Alkéstis patetikusan vélt önfeláldozását pedig Euripidés iróniájának számlájára írja: hiszen mit ér a házastársi önfeláldozás egy csaló, hűtlen férjjel szemben, s mennyire vehető komolyan a feltámadás a halálból, ha azt egy tökrészeg Héraklés inszenálja! Ezek a világok nem érintkeznek egymással, véli Kott, hiszen a halál eleve más a haldoklónak és annak, aki azt nézi. „*Alkéstis halálának valóságosnak kell lennie, hogy feltámadása valószínűtlen lehessen. Az egész darabban ez az egyetlen opera seria jellegű jelenet, a többi a buffo hangnemében zajlik. A prólógusban megjelenő Halál, amelyik nagy kardot szorongat a kezében, és Apollónnal huzakodik, nevetséges alak, de Alkéstis másféle halált lát maga előtt: ez a halál soha egy percet sem vár.*” (189.) Ugyanilyen finom, valós történelmi tapasztalatokon edződött látásmóddal viszonyul az AIAS zárójelenetéhez, kilépve a történelem nagy mechanizmusának kissé unalmas képzetköréből a tetemre, Aias árnyának jelenlétéből vonva le a ma is aktuális üzenetet: „*A holttesteket el kell temetni. Minden holttestet. Minél nagyobb, annál hamarabb. Az idejében el nem temetett holttestekkel*

mindig gond van. Teiresiás hiába figyelmezteti Kreiont az ANTIGONÉ-ban: »Ki úgys meghalt, minek megölni még?« (1030.) „Az istenfélő politikus tudja, hogy az eltemetetlen holtak sértik az isteneiket; a gyakorlatias politikus tudja, hogy az eltemetetlen holtak ragályt terjesztenek; az előrelátó politikus tudja, hogy az eltemetetlen holtak rossz gondolatokat ébresztenek az emberekben. A salamisi hajósok szoros kört alkotnak Aias holtteste körül. A holttesteknek meg kell adni azt, ami jár nekik. Még a tiszteletet is” – idézi Aias legokosabb ellenfelének, Odysseusnak halhatatlan szavait a dráma végéről: „Ellenségem volt nékem is [...] / De bár az volt, én nem lennék igaztalan / Hozzá [...] ő volt mind közül... / legdicsőbb / Vitéz [...]” (91.)

Ha valamért, hát e briliáns részletekért érdemes elolvasni a könyvet.

Kocziszký Éva

SZOLZSENYICIN BESZÉL

Alekszandr Szolzsenyicin: Az „orosz kérdés” a XX. század végén

Fordította Bagi Ibolya, Katona Erzsébet, Kiss Ilona, Kozma András, Könczöl Csaba, Páll Erna Európa, 1997. 380 oldal, 950 Ft

Egy jó szerkesztő, az kellett volna neki, de nagyon. A kötetet lapozgatván olyan érzésem támadt, hogy ez jobban hiányzott Szolzsenyicinnek, mint a szabadság. Pedig egyáltalán nem tartozom azok közé, akik elérzékenyülten szokták emlegetni, hogy az orosz irodalom legnagyobb alkotásait „azért mégiscsak” a zsarnokság szörnyű feltételei kényszerítették ki az írókból, s a cenzúra nélkül aligha született volna meg a „szent orosz irodalom”. Hiszen szabadság és művészet nem csereszabatos fogalmak – arról nem is beszélve, hogy (a privilegizált tehetségtelenek kivételével) a szovjet irodalom alkotói a saját külső-belső életkörülményeiket valószínűleg boldogan elcserélték volna a cárizmus szörnyű feltételeire.

Szolzszenyicin 1972 és 1994 között keletkezett hét publicisztikai hevületű, híres tanulmányának magyar nyelvű kiadása mindazonáltal arról tanúskodik, hogy az írónak – aki A GULÁG SZIGETVILÁG komor csodájával

többet tett a végül magától összeomló szovjet totális rendszer ellen, mint bárki más – mégiscsak nagyobb szüksége lett volna egy jó szerkesztőre, mint a szabadságra. Ez a halált megvetően bátor, tiszta éthoszú, kemény férfi ugyanis a szovjet diktatúra szorításában és a nyugati világ nem kevésbé megkérdőjelezhetetlen, önelégült értékrendjében is szabad ember és szabad író, főleg pedig önmaga tudott maradni. Az idén decemberben nyolcvanéves, szakállas prófétának valószínűleg ez lesz a legnagyobb, legtiszteletreméltóbb érdeme a történelem ítélőszéke előtt.

Még akkor is, ha az utókor ezt valószínűleg képtelen lesz megérteni. Itt van például egy idézet Szolzsenyicin 1973 szeptemberében a Szovjetunió vezéreinek küldött intelmeiből. „Nézzük a tényeket elfogulatlanul: »a haladó ideológia« sötét vihara Nyugat felől lepett meg bennünket még a múlt század végén, s miután lelkünket kellőképpen meggyötörte s tönkretette – hagyjuk, hadd vonuljon tova, ha már magától is arra, Kelet felé visz az útja... [Utalás a kínai kulturális forradalomra. – G. Á.] A szellemi élet minden ágának jelenlegi centralizációja torzulás és szellemi gyűlkosság. [...] S itt is, mint másutt, minden vonalon, ami az egészséges Oroszország felépítését akadályozza: az az ideológia.”

Eljövendő nemzedékek – reménykedjünk! – fel sem fogják majd, micsoda erő, öngyilkos szenvedély kellett ahhoz, hogy valaki egy ilyen nyílt levelet írjon a Kremlbe, a vehemens resztalinizáció tombolásában élő világbirodalom örökös uralomra berendezkedő vezetőinek. Pontosan azoknak, akik a – ma már tudjuk, elsősorban az aktuálpolitikai – hatalmi harc érdekében kezdeményezték – hruscsovi „olvasás” után a megtorló gépezet csúcsra járatásával visszakeményítették a rendszert, és Csehszlovákia 1968-as megszállásával, a „korlátozott szuverenitás” nevében megregulázták a külső gyarmatbirodalom felpuhult végeit is. Nemrég közzétett dokumentumokból tudjuk, mit gondoltak a Szovjetunió vezéreikhez írt terjedelmes, amorf Szolzsenyicin-szózat szerzőjéről az akkor még erejük és dicsőségük teljében lévő címzettek (akiknek hosszú leépülése és farce-ba forduló temetése alig egy évtizeddel később egy új világtörténelmi korszak kezdete lett). Számukra Szolzsenyicin afféle jelentéktelen, hözöngő senkiházi volt, akinek az intelmek megírása idején már csaknem tíz éve jelent meg utol-